

Z POLSKICH BADAŃ NAD PODRÓŻAMI I PIELGRZYMKAMI W DAWNYCH WIEKACH

HIERONIM KACZMAREK, *Bliskowschodnie podróże Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” i inne szkice*, red. Leszek Zinkow, IKSIO PAN, Warszawa 2020, ss. 265. Paideia. Studia Archeologiczne i Orientalistyczne, 2. ISBN: 978-83-952189-7-2.

Polskie badania nad pielgrzymkami, a szerzej nad podróżami w dawnych wiekach zyskały ostatnio kolejną publikację. Autor Hieronim Kaczmarek przedstawił w niej zagadnienia dotyczące pielgrzymek do Ziemi Świętej oraz podróży o różnym charakterze na obszarach zajętych przez Turków w dobie wczesnonowożytnej. Książka zawierająca sześć artykułów, z których każdy tworzy poszczególne jej rozdziały, jest wyrazem fascynacji Autora tą tematyką. Jest jednocześnie ważną częścią Jego dorobku naukowego. Hieronim Kaczmarek dał się poznać jako uczyony zgłębiający m.in. problematykę podróży Polaków na Wschód oraz ich tamże obecności, jak też obecności treści odnoszących się do tego obszaru w polskim piśmiennictwie do XIX stulecia, a także problematykę polskich eksploracji Egiptu. W tym zakresie opracował i wydał w formie książek dwa opisy podróży pozostawione jeden przez Józefa Kościelskiego, drugi przez Józefa Hussarzewskiego. Nawiedzili oni m.in. Egipt w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XIX wieku; dodajmy, że Hussarzewski wraz z żoną przybył także do Jerozolimy. Należy zaznaczyć, że opublikowanie wspomnień Hussarzewskiego, pozostających dotychczas w rękopisie i nieznanym badaczom zajmujących się historią polskich podróży bliskowschodnich, niejako wskazuje na spore bogactwo piśmiennictwa podróżniczego w dawnej Polsce, zachęca również do dalszych poszukiwań i odkryć tego rodzaju¹. Problematykę egipską przed-

¹ J. KOŚCIELSKI, *Szkice egipskie. Wrażenia z podróży. Studia i materiały*, wyd., wstęp, komentarz H. Kaczmarek, Poznań 2007; J. HUSSARZEWSKI, *Wspomnienia z naszej podróży na Wschodzie 1871 – 1872*, wyd., wstęp, opracowanie H. Kaczmarek, Kraków 2009 (Polskie Podróżopisarstwo i Reportaż XIX i XX Wieku, nr 2).

Wymienionym wyżej podróżnikom H. Kaczmarek poświęcił kilka artykułów, ukazujących ich biografię oraz główne treści ich opisów podróży.

stawił Hieronim Kaczmarek w innych swoich książkach². Łatwo dająca się zauważyć w tych publikacjach wnikliwość i skrupulatność badawcza, analizowanie zagadnień na szerokim tle porównawczym („długiego trwania”) operowanie danymi szczegółowymi w taki sposób, by służyły w rezultacie syntetyzującemu ujęciu omawianego tematu – wszystkie te cechy warsztatu naukowego Autora ujawniają się także w jego *Bliskowschodnich podróżach Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” i innych szkicach*.

Dzieło składa się, jak wspomniano, z sześciu rozdziałów. Niektóre z zawartych w nim tekstów były już wcześniej drukowane, lecz dla obecnego wydania zostały znacznie rozszerzone. Poszczególne rozdziały następują w porządku chronologicznym zgodnie z omawianą w nich tematyką. W krótkim wstępie Hieronim Kaczmarek przedstawił dzieje powstawania tekstów, składających się na publikację, wskazując także na motywy, które skłoniły go do ich opracowania. Pierwszy, najobszerniejszy artykuł tomu dotyczy najbardziej chyba znanego polskiego opisu pielgrzymki do Ziemi Świętej autorstwa Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła zwanego Sierotką. W tytule omawianej publikacji wyraźnie podkreślono, że opis ten jest jakby dominantą jej treści. W rozdziale zatytułowanym „Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki podróże po starożytnym świecie” Hieronim Kaczmarek przedstawił analizę istotnej, by tak rzec, warstwy składowej *Peregrynacji* pana na Nieświeżu, zaznaczając, że warstwa ta nie była dotąd szerzej opracowana badawczo. Relacjonując przebieg swej pąci, którą odbył w latach 1582-1584, Radziwiłł zwracał bowiem baczną uwagę na miejsca i monumenty starożytne, w tym także pochodzące ze starożytności chrześcijańskiej. Kierował się utwierdzonymi w tradycji lokalizacjami. Hieronim Kaczmarek zwraca uwagę na istotne dla omawianego tematu cechy charakteru tego pielgrzyma – ciekawość, ambicję „zapisywania rzeczy nowych i zjawisk na ogół nieznanych”³. Rozdział przedstawia trzy obszary, które przebył „Sierotka”, notując istniejące tam starożytności: Bałkany i wyspy, Syrię i Palestynę oraz Egipt; część poświęcona Bałkanom i wyspom była uprzednio drukowana⁴. Hieronim Kaczmarek bardzo dokładnie analizuje relacje pątnika, wskazując źródła, z których czerpał. Umieszcza jego informacje o starożytnościach w kontekście przekazów innych pielgrzymów i podróżników. Odwołuje się także do dzisiejszego stanu wiedzy dotyczącego poszczególnych obiektów. Otrzymujemy w rezultacie rozbudowany erudycyjnie i bogaty w szczegóły obraz swego rodzaju wrażliwości

² H. KACZMAREK, *Polacy w Egipcie do 1914 roku*, Szczecin 2008 (rozszerzona wersja ukazała się w 2018 r.); TENŻE, *Polskie badania nad starożytnym Egiptem do końca XIX wieku*, Szczecin 2016; TENŻE, *Manowce polskiej egiptologii i inne szkice*, Gniezno 2018.

³ H. KACZMAREK, *Bliskowschodnie podróże*, s. 17.

⁴ H. KACZMAREK, *Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” podróż po starożytnym świecie. I. Bałkany i wyspy*, w: *Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia*, t. 4, Poznań 1989, s. 343-351.

Radziwiłła na istniejące w jego czasach miejsca pamięci zbiorowej odnoszone do świata starożytnego. Pątnik ten, jak ukazuje omawiany rozdział, przejawiał dużą, by nie rzec zadziwiającą, aktywność w odnajdywaniu tych miejsc i relacjonowaniu ich wyglądu. Autor podkreśla, że „liczne szczegóły wskazują na dużą znajomość historii architektury znanego mu [Radziwiłłowi] świata”. Wskazuje na ważną zmianę w podejściu „Sierotki” do oglądanych i doświadczanych zjawisk: „w Ziemi Świętej swą dotychczasową fascynację światem zewnętrznym zastąpił wielką pobożnością pątnika”⁵. Prezentację tak istotnego aspektu tekstu *Peregrynacji* łączy badacz z niemniej istotnym postulatem nowego krytycznego wydania „wspomnień pątnicznych” Radziwiłła⁶.

Wydaje się, dodajmy, że należałoby również ukazać szerzej radziwiłłowskie *opus* na tle innych współczesnych mu relacji z pobytu w Ziemi Świętej i Egipcie, a zwłaszcza zwrócić uwagę na – ewentualne – podobieństwa strukturalne między jego łacińską wersją w tłumaczeniu Tomasza Tretera (*Jerolymitana Peregrinatio*, 1601 i kolejne edycje), a łacińskojęzycznym dziełem *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum [...]*, którego autorem był francuski ambasador w Stambule (w latach 1554-1555 i ponownie w drugiej połowie 1555-1562) Ogier Ghiselin de Busbecq; pierwsza edycja tej bardzo popularnej pracy ukazała się w 1581 r. w Antwerpii.

Problematyka postrzegania Bałkanów przez podróżników doby staropolskiej, ukazana w rozdziale pierwszym z perspektywy relacji Radziwiłła „Sierotki” została rozszerzona w rozdziale drugim omawianej publikacji. Podstawą był tekst wcześniej opublikowany⁷. W tym wydaniu autor zmodyfikował go i rozszerzył, zachowując jednak dawny tytuł: „Bałkany w oczach polskich podróżników XVI-XVIII wieku”. Hieronim Kaczmarek zajął się w tym rozdziale głównie relacjami z poselstw polskich do Stambułu, zdążających przez Bałkany. Uwzględnił także wspomnienia podróżników nieodbywających misji poselskich, którzy krótszy czy dłuższy czas przebywali na tym obszarze⁸. Badacz, zaznaczając, że dotychczas relacje poselskie były wykorzystywane głównie jako źródła do stosunków politycznych Rzeczypospolitej z państwem osmańskim, przedstawia spostrzeżenia

⁵ H. KACZMAREK, *Bliskowschodnie podróże*, s. 81.

⁶ Tamże: „Może warto byłoby rozważyć krytyczne ich wydanie z wykorzystaniem wszystkich dostępnych rękopisów oraz pierwszego wydania w języku polskim. Nowej edycji powinny towarzyszyć szczegółowe komentarze i objaśnienia”.

⁷ H. KACZMAREK, *Balkany w oczach polskich podróżników XVI – XVIII w.*, w: *Balkanica Poznaniensia. Acta et Studia*, t. 2, Poznań 1985, s. 275-288.

⁸ Do przekazów uwzględnionych przez Hieronima Kaczmarka można dołączyć tekst Macieja Strykowskiego, zawierający relację z jego poselstwa do Stambułu w 1574-1575 r.; zob. A. M. STASIAK, *Dwa światy. Dialektyka wartości w „Opisie podróży do Stambułu” Macieja Strykowskiego*, Lublin 2021. W swoim artykule Hieronim Kaczmarek kilkakrotnie przywołuje informacje zaczerpnięte ze Strykowskiego *Kroniki Polskiej, Litewskiej i wszytkiej Żmudzi* oraz tegoż *O początkach, wywodach [...] narodu litewskiego [...]*.

podróżników dotyczące różnych aspektów życia w krajach bałkańskich podbitych przez Turków. Wskazuje na trafność wielu obserwacji, ale sygnalizuje też, że inne były bezkrytycznie powtarzane. Podkreśla także dociekliwość sporej części autorów relacji. Zwraca uwagę na zainteresowania miejscami na Bałkanach mającymi antyczne odniesienia. Omawia także „przejawy” stosunku podróżników do miejscowej ludności słowiańskiej i formułowane przez nich oceny sposobu życia tej ludności. Zestawienie informacji zawartych w analizowanych opisach podróży przedstawia w sumie dosyć różnorodny i w miarę bogaty obraz tej części imperium osmańskiego. Autor, wskazując, że omawiane przekazy podróżnicze stanowią „nadal w dużym stopniu niewykorzystane źródło materiałów dla studiów historycznych i etnograficznych”, podkreśla jednak, że są one „nierównej wartości”⁹.

Rozdział trzeci został poświęcony opisowi podróży, jaki zostawił Galicjanin urodzony w Wiedniu Józef Hussarzewski (1840-1892). Skrócony tekst tego rozdziału ukazał się wcześniej w formie artykułu, stanowiąc zapowiedź edycji relacji podróżniczej Hussarzewskiego pozostającej w rękopisie¹⁰. Wydanie zostało, jak wspomniano, zrealizowane w 2009 r. Prezentacja informacji dotyczących Egiptu, zawartych w dziele Hussarzewskiego, utwierdza czytelnika w przekonaniu, że – powtórzmy za Wydawcą jego dzieła – „jest to jeden z ciekawszych polskich dzienników podróży po obcych krajach, zwłaszcza Bliskiego Wschodu, powstały w drugiej połowie XIX wieku”¹¹.

Wspomniany rozdział, zatytułowany „Galicyski turysta w Egipcie”, stanowi jakby wprowadzenie do kolejnego tekstu zawartego w *Bliskowschodnich podróżach*. W rozdziale czwartym Autor przedstawił bowiem „mieszkańców Bliskiego Wschodu w oczach polskich pątników”. Zajął się relacjami dziewiętnastowiecznymi. Zapisane w nich opinie, będące w pewnej części stereotypowymi, ukazał w perspektywie istniejących od dawna w Rzeczypospolitej, popularnych i mocno utrwalonych w świadomości ówczesnej, wyobrażeń o ludności egzotycznej ziem. Po części występowały one w innych krajach Europy, jak zauważa Autor¹².

Rozdziały piąty i szósty omawianej książki przedstawiają aspekty tego samego zagadnienia, mocno osadzonego w tradycji pielgrzymkowej. Spora część pątników nawiedzała bowiem miejsca związane z pobytem Świętej Rodziny w Egipcie. W rozdziale piątym – noszącym tytuł „Śladami Świętej Rodziny po Egipcie” – Autor w oparciu o przekazy biblijne i pozabiblijne, uwzględniając także ikonografię i – właśnie – narosłą wokół tych wydarzeń tradycję, omawia zagadnienia dotyczące egipskiego etapu życia Jezusa, Marii i Józefa (czas pobytu w Egipcie, egipska trasa wędrówek Świętej Rodziny, cuda towarzyszące podróży

⁹ H. KACZMAREK, *Bliskowschodnie podróże*, s. 97.

¹⁰ H. KACZMAREK, *Galicyski turysta w Egipcie*, „Przegląd Orientalistyczny” 2000, z. 1-2, s. 19- 43.

¹¹ H. KACZMAREK, *Bliskowschodnie podróże*, s. 137.

¹² Tamże, s. 151.

Świętej Rodziny przez Egipt). Rozdział zawiera bardzo interesujące rozważania na ten ważny „pątniczo” – i, by tak rzec, teologicznie – temat. Możemy przy tym podziwiać багаż erudycyjny Autora, przedstawiającego wnikliwe propozycje rozwiązań różnorodnych zagadnień z tym związanych. Natomiast rozdział szósty „Matarija – egipskie miejsce pielgrzymkowe chrześcijan w oczach europejskich turystów”, będący przepracowaną, skróconą wersją artykułu wydrukowanego w 2013 r.¹³, prezentuje jedną z kluczowych stacji (obecnie w obrębie Kairu) pielgrzymich na drodze z Jerozolimy do Egiptu czy też z Jerozolimy przez Synaj do Egiptu – ewentualnie odwrotnie. Miejsce utwierdzone w tradycji koptyjskiej jako goszczące Świętą Rodzinę. Wskazywano na istniejące tam Drzewo Świętej Rodziny, dające jej schronienie w czasie niebezpieczeństw, oraz na Ogród Balsamowy, będący przedmiotem podziwu pielgrzymów i przynoszący im przedsmak Ogrodu Rajskiego. Hieronim Kaczmarek omawia informacje zostawione przez pątników, a dotyczące Matariji, analizuje ich wrażenie z oglądu tego miejsca, wskazuje także na różnice w postrzeganiu przez nich związku Matariji z pobytom Świętej Rodziny.

Bliskowschodnie podróże Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” i inne szkice, to książka aktualizująca wcześniejsze dokonania badawcze jej Autora. Przynosząca, powtórzmy, wiele interesujących propozycji i rozwiązań w zakresie tematyki podróżniczej, a w szczególności pątniczej. Skłaniająca do dalszych poszukiwań badawczych w tym zakresie. Jej walory poznawcze i erudycyjne podnosi, należy podkreślić na końcu, bardzo bogata warstwa ilustracyjna, na którą składają się grafiki oraz fotografie przeważnie dziewiętnastowieczne, właściwie dotąd nieprezentowane w polskich wydawnictwach. Część z nich pochodzi ze zbiorów własnych Autora. Jest to także ważne dopełnienie poszczególnych rozdziałów książki. Całość dopełniają także starannie wydane mapy oraz bibliografia. Lekturę ułatwiają indeksy osób oraz miejsc.

Książka autorstwa Hieronima Kaczmarka to, należy zaznaczyć jeszcze raz, ważna pozycja w nurcie polskich badań nad podróżami i pątnictwem jerozolimskim. Pamięć Jana Leśnego (1947-1994) i Włodzimierza Pająkowskiego (1934-1992), którym została poświęcona książka, została godnie uczczona.

Leszek Wojciechowski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,

Instytut Historii, Katedra Historii Starożytnej,

Bizantyjskiej i Średniowiecznej

e-mail: leszek.wojciechowski@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0001-6024-0127>

¹³ H. KACZMAREK, *Matarija – egipskie miejsce pielgrzymkowe chrześcijan w oczach Polaków*, w: *Non cesso gratias agere Deo et hominibus. Prace ofiarowane Ojcu dr Anzelmowi Januszowi Szeinke OFM z okazji Złotego Jubileuszu Kapłaństwa i ponad 50-lecia pracy historyczno-pisarskiej*, red. W.M. Michalczyk, C.M. Paczkowski, Kraków–Warszawa 2013, s. 987-999.